

**Prensa obrera
d'esquerres i
educació
per a la salut a
Mallorca a l'inici
del segle XX
(1900-1915)**

Cristina Martí Úbeda
*Universitat de les Illes
Balears*

Educació i Cultura
(2000), 13:
77-93

Prensa obrera d'esquerres i educació per a la salut a Mallorca a l'inici del segle XX (1900-1915)

Cristina Martí Úbeda
Universitat de les Illes Balears

Sumari

El moviment obrer de les nostres illes manté una preocupació constant per les condicions de vida de l'obrer des del punt de vista de la higiene i la salut. Aquesta preocupació ens duu a relacionar les seves reivindicacions amb les de l'higienisme. A través de la premsa obrera veurem tot un seguit d'allusions a aquesta temàtica que ens fan pensar en intents no sistematitzats però sí intencionals d'educació de la classe obrera mallorquina, estrat social amb moltes mancances formatives en aquest aspecte.

Summary

The labour movement in our islands maintains a constant concern for the conditions of the worker's life from the point of view of the hygiene and the health. This concern takes us to relate its recoveries with those of the hygienism. Through the labour press we will see an entire series of allusions to this thematic one that make us think of not systematised but yes intentional intents of education for the health of the class labour in Majorca, social stratum with many formative lacks in this aspect.

1. Prensa obrera i educació per a la salut

Des dels seus inicis, el moviment obrer de qualsevol caràcter utilitzà la premsa com a mitjà d'adoctrinament ideològic i d'instrucció. Les publicacions periòdiques foren un element essencial de transmissió de la seva ideologia i del seu pensament. Així, la premsa es configurarà com el principal mitjà amb què comptaren les organitzacions obreres per difondre les seves idees i reivindicacions. Diaris, setmanaris, etc., es convertiren en importants instruments educatius dirigits a la conscienciació i a la instrucció de la classe obrera.

En aquest article es volen analitzar les iniciatives dels col·lectius obrers d'educació per a la salut que trobam en diferents òrgans d'expressió d'aquestes associacions: *El Obrero Balear*,¹ de caràcter socialista, *El Rayo*,² de caràcter llibertari, i dues publicacions

¹ *El Obrero Balear. Periódico defensor de la clase trabajadora* fou un setmanari publicat a Palma entre el desembre de 1900 i el juliol de 1936. De caràcter socialista, fou l'òrgan d'expressió de la Federació Socialista

de caràcter republicà: *La Voz del Pueblo*³ i *La Unión Republicana*.⁴ Hem de dir que, si bé els temes que trobam a la publicació socialista són molt més abundants i variats, a les altres publicacions també trobam certes al·lusions directes, encara que no gaires, a aspectes com el consum d'alcohol, la tuberculosi, la venda ambulant d'aliments sense inspecció, etc. També hi trobam articles en els quals s'al·ludeix directament a la salut de l'obrer i als hàbits d'aquest: «*Con las reformas municipales que indico, medios no de emancipar de golpe a la clase obrera, sino de ponerla en condiciones de comprender que debe emanciparse, procurando mejorar su alimentación, su higiene, y su instrucción y la de sus hijos*». ⁵ Aquests seran bàsicament en forma de consell a la classe obrera sobre temàtiques variades, com poden ser els hàbits d'higiene personal, determinades malalties presents a l'època, recomanacions per evitar conductes antihigièniques com el consum d'alcohol, etc.

A banda d'aquesta funció instructiva, aquestes publicacions també es conformaren com a instruments de denúncia d'aquestes condicions precàries: «*El estado podría hacer más a favor de los jornaleros, cuidando de que no fuesen insalubres, ni las fábricas, ni los talleres en que trabajan, ni las casas en que viven. Aflije ver las infectas habitaciones y los infames tugurios en que por lo regular se alojan las clases pobres a cambio de pagar alquileres escandalosos. Faltan allí, aire, luz, ambiente, faltan los elementos indispensables y esenciales para la vida*». ⁶

En aquest article es vol analitzar com són aquestes petites incursions de la premsa obrera d'esquerres en l'educació per a la salut. En principi, i a tall d'introducció, podem dir que en general es tracta d'un interès per la millora de les condicions de vida de l'obrer fomentant en ell el coneixement d'aquestes i instruint-lo per millorar-les. Els temes principals que es tracten abasten:

Balear, informava dels esdeveniments sociopolítics de l'època i donava a conèixer la ideologia que propugnava. Entre els seus col·laboradors podem destacar la presència de dirigents socialistes de l'època, com Llorenç Bisbal, i d'importants personalitats de la vida pública balear, com Joan Montserrat i Parets, Alexandre Jaume, Gabriel Alomar, Andreu Crespí, etc. Fou una de les publicacions socialistes més conegudes, va arribar a ser la quarta en importància arreu l'Estat espanyol a partir dels inicis del segle XX (1900-1909), després d'*El Socialista*, *La Lucha de Clases* (Bilbao) i *La Aurora Social* (Oviedo), segons l'apreciació de TUÑÓN DE LARA, M.: *El movimiento obrero en la historia de España. Tomo II (1900-1923)*. Laia. Barcelona, 1977, pàg. 44.

² *El Rayo*, publicació periòdica quinzenal anarquista publicada entre 1912 i 1914, és una de les dues exponents d'aquesta ideologia, juntament amb *Cultura Obrera* (1919-1936). Atès que aquest estudi se centra en els primers quinze anys del nostre segle, aquest darrer no ha estat analitzat. Sobre premsa anarquista del segle XX es pot consultar, entre altres, RAMOS DÍAZ, E. «Las publicaciones anarquistas en Mallorca durante el siglo XX», a *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Premsa, ràdio i televisió des d'una perspectiva històrica*. IdEB. Palma, 1994. Pàg. 491-499, i RAMOS DÍAZ, E. «Cultura Obrera (1919-1936): expresión del pensamiento ácrata», a *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Premsa, ràdio i televisió des d'una perspectiva històrica*. IdEB. Palma, 1994. Pàg. 501-511.

³ *La Voz del Pueblo*, setmanari sorgit el juny de 1913, publicat fins al maig de 1919. De caràcter republicà, va ser fundat per Francesc Julià Perelló, i hi col·laboraren, entre altres, Antoni Marroig i Miquel Rosselló. Encara que en els inicis fou l'òrgan dels republicans radicals llerrouxistes a Mallorca, més endavant es definí com a republicà federal. Per obtenir més dades es pot consultar la mateixa publicació, com també la Gran Enciclopèdia de Mallorca.

⁴ *La Unión Republicana. Diario de avisos y noticias*, sorgí a Palma a l'agost de 1896, i es publicà fins al gener de 1904. Aquest òrgan del Partit Unió Republicana es definí com a partidari del republicanisme de caràcter federalista. En foren directores: Jeroni Pou, Francesc Garcia Orell i Lluís Martí.

⁵ JUSTO. «Acción política», pàg. 1 d'*El Obrero Balear*, núm. 278, Palma, 24 de març de 1906.

⁶ FAUSTO GILABERT. «Las reformas sociales», pàg. 1-2 de *La Voz del Pueblo*, núm. 66, 12 de novembre de 1914.

- Recomanacions de neteja per a les famílies obreres, amb una incidència especial en la higiene dels més petits.
- Recomanacions de neteja dels habitatges de les famílies obreres.
- Transcripció de sessions municipals en les quals, en ocasions, es demana per als infants de classe obrera roba neta, una bona alimentació i condicions de vida que permetin dur a terme una higiene correcta (aigua corrent, aliments en bon estat, etc.).
- Transcripció de sessions municipals en les quals hi ha una demanda, per part dels regidors de l'Ajuntament de Palma, d'escoles amb millors condicions higièniques i arquitectòniques, que tinguin en compte les dimensions de les aules, la il·luminació, banys, ventilació, etc.
- Seguiment continuat d'epidèmies, malalties i tot tipus de situacions semblants que es donen als nuclis urbans (com Palma) i que afecten especialment la classe obrera, que no té mitjans per evitar-les, com també altres aspectes que afecten el funcionament de la ciutat. Una de les publicacions consultades, *La Unión Obrera*, a inicis de l'any 1900, dedicava una secció a aquests temes, anomenada «Del Municipio», que informava els lectors i demanava a l'Ajuntament millores de les vies públiques i serveis. Apareixen notícies que s'ocupen del paviment dels carrers, de la venda ambulant de llet, de la venda de carn sense inspeccionar, de la il·luminació de la ciutat, de la col·locació de banys públics, de les anàlisi d'aigües, etc. Aquesta secció apareixia quasi a diari.
- Recomanacions d'actuacions per prevenir i tractar certes malalties i infeccions. En aquest apartat és important la transcripció, en alguns d'aquests mitjans, de conferències instructives que tracten temes relacionats amb la salut i amb els hàbits quotidians: operacions, higiene bucal, tuberculosi, etc.
- Articles en contra del consum continuat d'alcohol, en els quals s'expliquen les conseqüències per a la salut d'aquesta addicció.
- Articles en contra de l'hàbit del joc.

A través d'aquests articles s'observa en aquest tipus d'organitzacions una vertadera tasca d'educació per a la salut si entenem per aquesta aquelles accions destinades a fomentar i mantenir hàbits de vida saludables. Podríem definir l'Educació per a la Salut com totes aquelles accions que tenen l'objectiu de capacitar les persones per a la prevenció d'accions que puguin deteriorar el seu procés vital. Com podem veure, la majoria d'aquests trets els trobam en articles, conferències i reivindicacions del moviment obrer de principi de segle a Mallorca. Aquests articles duren a terme tres funcions relacionades amb l'educació per a la salut: la primera, **informativa**; la segona, **preventiva**; i, per acabar, una funció **correctiva**.⁷

— **Funció informativa i de denúncia:** basada a oferir al col·lectiu obrer informació en referència a temes d'higiene, de condicions laborals, les darreres propietats descobertes dels aliments, pràctiques salubres, etc. Hi ha, en general, una atenció especial, sens dubte heretada de l'higienisme anglès, per a tot allò relacionat amb la salut i la higiene: «*Los ingleses llevan hasta el último límite la preocupación por la higiene. Son dignos de*

⁷ Sobre les funcions, en general, de les publicacions obreres, es pot consultar: PÉREZ GUTIÉRREZ, M. P. «Algunas de las funciones de una publicación socialista: El Obrero Balear (1900-1923)» a *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*. IdEB. Palma, 1994. Pàg. 447-453.

*admiración y de imitación. En los grandes hoteles se acaba de suprimir de un modo radical el empleo de toallas en los lavabos, puesto que esas toallas son vehículos de microbios, y además ofrecen por lo general una curiosidad... dudosa».*⁸

— **Funció preventiva:** pretén fomentar un canvi d'hàbits en els costums de la classe obrera, de manera que la prevenció dels riscos que comporten els hàbits higiènic in adequats en tots els nivells (llar, higiene personal, hàbits alimentaris, etc.) sigui un fet real.

Sovint aquestes dues funcions apareixen unides en molts d'articles, ja que moltes de vegades no podem fer una distinció clara entre el que és purament informatiu i el que, com a complement, incorpora elements instructius: «*la ropa interior debe mudarse tan a menudo como sea posible. La de la cama se aireará mucho y se lavará con frecuencia. Se tomará un baño general de limpieza todas las semanas en verano y todos los meses en invierno nunca después de comer ni estando sudando. Cuando no se pueden tomar baños se lava el cuerpo con una esponja y agua templada. Se seca enseguida y se frota bien con una bayeta. Añadiendo al agua un poco de espíritu de vino la limpieza es mejor*».⁹

— **Funció correctiva:** també trobam elements educatius de caràcter correctiu en casos d'epidèmies, condicions laborals precàries, etc., en les quals s'aconsella el canvi de certs hàbits perjudicials: «*Trabajar más de ocho horas es hacer candidatos á la tuberculosis*».¹⁰

Després de veure les tres funcions de la publicació d'aquests articles, passem a analitzar més detingudament les temàtiques tractades en aquests i les finalitats que perseguiren.

2. Els temes de preocupació

Les preocupacions dels col·lectius obrers abasten diverses temàtiques, des del rebuig del treball infantil, fins a la preocupació per les epidèmies i malalties que es propagaven a l'època, com la tisi, passant per recomanacions en contra del consum de l'alcohol i altres consells sobre higiene personal. Començarem per un dels problemes de l'època: el treball infantil.

2.1. El treball infantil

La majoria dels fills de les famílies obreres d'inicis de segle no poden assistir a l'escola. Les dificultats de subsistència d'aquestes famílies fan que aquests infants, des d'edats primerenques (entre vuit i deu anys segons la premsa obrera), hagin d'incorporar-se al mercat de treball com a aprenents, gràcies a la qual cosa poden aportar a l'economia familiar un jornal més:¹¹ «*Así es la vida del trabajador [...] Todavía es muy niño y lo*

⁸ ANÒNIM. «Notas cortas. Ya no se secan las manos», pàg. 4 de *La Voz del Pueblo*, núm. 52, Palma, 15 de juliol de 1914.

⁹ SAENZ I CRIADO, J. «Higiene Popular», pàg. 4 d'*El Obrero Balear*, núm. 301, Palma, 1 de setembre de 1906.

¹⁰ ANÒNIM, Pàg. 4 d'*El Rayo*, núm. 1, Palma, 28 d'abril de 1912.

¹¹ Aquesta aportació del treball infantil al conjunt de l'economia familiar és analitzada per BORRÀS LLOP, J. M. «Zagales, pinches, gamenes... aproximaciones al trabajo infantil», a BORRÀS LLOP, J. M. (dir.) *Historia de la infancia en España contemporánea (1834-1936)*. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Madrid, 1996. Pàg. 242-253.

llevan al taller ó a la fábrica, sin instrucción ninguna, siendo maltratado por el maestro y los oficiales». ¹² En molts de casos, les jornades laborals eren idèntiques a les dels adults i arribaven a 12 i a 14 hores diàries de treball, encara que les remuneracions eren inferiors. ¹³

Les condicions dels locals de treball deixen molt a desitjar: ¹⁴ brutícia, manca de llum, maltractaments, exposats a infeccions, accidentalitat laboral, malalties...

Aquesta situació fa que els infants de famílies obreres estiguin exposats a:

- Mancances en l'alimentació, per motius econòmics, sobretot, però també culturals (manca de coneixements al respecte).

- La manca d'hàbits higiènics saludables, per motius similars.

- L'abandonament de l'assistència a l'escola a edats primerenques per incorporar-se a un lloc de treball que pugui proporcionar a les famílies un complement econòmic. No hem d'oblidar que els índexs d'analfabetisme de l'època a les Illes se situen al voltant del 77,55%, entre els més alts de l'Estat: *«Pero la culpa no es de los padres, el no mandar a los hijos a las escuelas, la culpa la tiene el régimen actual en que vivimos el cual tiene sumidos á los trabajadores á la más espantosa miseria [...] y con mucho disgusto tienen que encerrar a sus hijos en los talleres y fábricas [...] Los maestros no se conforman con el haber con que son subvencionados sus trabajos, sino que imponen una cuota mensual y los pobres trabajadores no pueden pagarla y más teniendo en cuenta que para concurrir a la escuela tienen que ir algo más bien trajeados y calzados, sobretodo limpios, representando esto otro gasto, viéndose por lo tanto imposibilitados de poderlos soportar, siendo causa todo esto de ponerlos al trabajo. Los hijos de los proletarios no deberían en manera alguna pagar ni un céntimo por la instrucción que reciban, al contrario, el Municipio debería favorecerles, poniendo la instrucción al alcance de todos»*. ¹⁵

Així, els infants de classe obrera de final del segle XIX i principi del XX no tenen mitjans de subsistència possible a la llar, raó per la qual han de treballar als tallers i a les fàbriques, per aportar un ajut més a l'economia familiar: *«En todas las fábricas trabajan niños; el total de los que reunen todas juntas, es enorme. La generalidad no saben leer ni escribir, presentan un aspecto sucio, raquítrico, que denota el ambiente de miseria en que viven»*. ¹⁶ Encara i així, sembla que les xifres de fonts oficials sobre població obrera industrial no recullen aquest treball infantil, i també obvien el juvenil i el femení. ¹⁷

Les condicions en les quals treballen els infants sovint són inhumans: alta accidentalitat laboral, locals insalubres exposats a tot tipus d'infeccions, manca de ventilació, inhalació de substàncies tòxiques que eleva la taxa de mortalitat infantil. Per això, des del moviment obrer i la seva preocupació per les condicions de treball, hi haurà

¹² GRUMETE. «Nacer para sufrir i sufrir para morir», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 227, Palma, 24 de març de 1905.

¹³ Per consultar més detingudament els salaris de l'obrer de les Balears a partir de 1914 es pot consultar l'article AZPIROZ, L. «Els salaris industrials a les Balears durant el període 1914-1925», a *Estudis Baleàrics*, núm. 53, octubre-gener 1995-96.

¹⁴ A l'article PÉREZ GUTIÉRREZ, M. P. «Aproximación a una moral socialista mallorquina a partir de "El Obrero Balear" (1900-1919)», a *Estudis Baleàrics*, núm. 43, març-agost 1992, trobam una anàlisi de diversos aspectes de la vida dels treballadors mallorquins a partir de l'anàlisi d'aquesta publicació.

¹⁵ ANÒNIM. «En el Ayuntamiento», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 134, Palma, 4 de juliol de 1903.

¹⁶ ANÒNIM. «La explotación de la infancia», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 307, Palma, 31 d'agost de 1907.

¹⁷ Vegeu: GABRIEL I SIRVENT, P.: *El moviment obrer a les Balears (1869-1936)*. Edicions Documenta Balear. Palma, 1996.

un interès especial per protegir la infància i la dona de les condicions de treball perilloses per a la seva salut: «*Las dos primeras clases de industrias (las insalubres y aquellas cuya manipulación es peligrosa o están expuestas a incendios), a juicio del ponente, no deben ocupar á menores de 16 años, según previene la Ley de protección a mujeres y niños*». ¹⁸

Podem veure a partir d'aquests articles, trobats en una de les publicacions obreristes, que existeix, dintre del moviment obrer, una preocupació explícita per la situació de la infància de l'època i per les condicions laborals en què aquesta ha de treballar, i una ferma demanda del compliment de la Llei sobre el treball de la dona i infantil. ¹⁹ Aquest col·lectiu rebutja la situació per la qual els infants han d'iniciar-se en un ofici sense l'oportunitat d'assistir a l'escola, fet que suposà un greu perjudici per a la salut i l'educació dels infants dels inicis del segle XX.

2.2. L'escola

Una altra de les preocupacions per part dels diferents col·lectius obrers entorn de la salut de la infància i a les seves condicions de vida és la que fa referència als temes que es relacionen amb l'escola. A través de les pàgines de les publicacions i, sobretot, a *El Obrero Balear*, de caràcter socialista, trobam diverses al·lusions a aquestes temàtiques a través de les quals es vol arribar a la conscienciació de la classe obrera pel que fa a alguns aspectes de la vida escolar i de la higiene en les escoles:

Preocupació pels edificis escolars: espais, il·luminació, ventilació...

Un dels aspectes més interessants que trobam al llarg dels diferents articles que fan referència a temes de salut i higiene a les publicacions obreristes és la preocupació que mantenen per les condicions en les quals es troben els centres escolars: aquestes organitzacions i, més en particular, el socialistes en aquest aspecte, s'interessaran per la construcció d'edificis escolars, i per les seves condicions com la il·luminació, la ventilació, els espais necessaris segons el nombre d'alumnes, etc. Aquest interès delata una patent influència de les tendències de l'higienisme escolar de l'època en aquest col·lectiu: «*La escuela debe ser grande y espaciosa, con todos los adelantos científicos tratando de construcción y que debe formar cuatro departamentos que vendrán a ser cuatro escuelas, dos para párvulos, una de niños y otra de niñas y las otras dos una de primera y otras de segunda enseñanza en las cuatro partes laterales un portal de entrada y un espacioso jardín en el centro*». ²⁰

Com podem veure, ja s'expressa una certa preocupació per les dimensions, l'estructura i la composició dels espais escolars. Aquest interès arribarà als lectors a través d'*El Obrero Balear* i *La Unión Obrera*, en la transcripció de sessions municipals la majoria, en les quals els socialistes i els republicans demanden millores en aquest aspecte: «*Se dio cuenta de un oficio de la Junta Local de primera enseñanza referente al engrandecimiento del local de la escuela de niñas de Santa Catalina, el cual hace resaltar*

¹⁸ ANÒNIM. «Junta Local de Reformas Sociales», pàg. 1 d'*El Obrero Balear*, núm. 310, Palma, 21 de setembre de 1907.

¹⁹ Aquesta demanda es troba també plasmada a les reivindicacions presentades per les associacions obreres als poders públics el Primer de Maig de 1902. Més endavant es recollí també la necessitat d'instrucció per al col·lectiu obrer. Vegeu sobre el Primer de Maig: NADAL, A.: *El 1r de Maig a Palma (1890-1936)*. Ajuntament de Palma, 1988, i NADAL, A.: *El 1r de Maig a Mallorca (1937-1989)*. Ajuntament de Palma, 1990.

²⁰ ANÒNIM. «En el aiuntamiento», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 144, Palma, 12 de setembre de 1903.

de una manera brillante el celo y la constancia que tiene en la instrucción la profesora de la citada escuela quedando aprobado».²¹ A través d'aquestes transcripcions de les sessions municipals de Palma podem veure les demandes de millora d'aquesta organització, primera en importància en una segona època del moviment obrer,²² quant a la construcció d'edificis escolars. Aquestes se centren en:

- Mancances en la construcció d'edificis escolars.
- Manca d'escoles i espais per albergar tots els infants de la ciutat de Palma.
- Nins apilotats en aules petites.

— Manca de recursos humans i materials per a l'ensenyament: «Se enteró el Ayuntamiento del estado formado sobre Instrucción Pública, en cumplimiento de la Real Orden de 31 de diciembre último. El Sr. Pomar se lamentó de que el gobierno no se haia pedido el resultado de la Enseñanza en dichas escuelas, pues de haberlo pedido hubiera propuesto la creación de una escuela para maestros, pues jamás se había visto una educación tan mala como la que tienen los muchachos [...] pero la culpa la tienen sino todos muchos maestros, que no cuidan de la instrucción de los alumnos, ni tienen el material necesario para dar una sana y provechosa instrucción [...] visitó la escuela municipal de niños del Coll d'en Rebassa y quedó asombrado al ver el material pedagógico que había: todo se componía, con cuatro marcos de tela representando la Historia Sagrada, un Santo Cristo clavado en una cruz y un rosario colgado debajo [...] ¿Qué instrucción pueden recibir los muchachos salidos de ésta y análoga escuelas? Los más expertos podrán saber un poco escribir, leer u contar, todo lo demás que pueden aprender es embrutecerse, esto es, respecto á la instrucción».²³

— Manca de condicions higièniques necessàries a les escoles: ventilació, llum, etc.: «El sr. Alcalde está conforme y dice que no se ha de hacer un monumento si no hay una escuela y que Palma necesita no una sino varias y por esta razón cree que lo que se ha de hacer es un edificio higiénico y sin adornos [...] local grande, bien ventilado, mucha luz, de grande duración y de poco coste».²⁴

Preocupació per l'alimentació i el benestar físic dels infants:

Una altra de les preocupacions del moviment obrer en relació al tema que tractam és la situació en què es troben els infants de famílies treballadores. L'alimentació, la higiene i el vestir són tres dels aspectes amb mancances bàsiques en aquests nins, i alhora són els tres pilars més importants per a la salut d'aquests. El moviment obrer, atent a aquesta situació, demandarà, des de la seva posició, que es faci càrrec d'aquestes necessitats bàsiques: «incluya una cantidad en el presupuesto que sea suficiente para hacer un traje de invierno y un par de zapatos á todos los niños de la casa de hospicio de este pueblo, pues como todos los concejales saben lo desarropados que están los mencionados niños, se harán cuenta de la necesidad que hay de vestirlos, y más por cuanto teniendo que concurrir a la escuela, puedan presentarse decentemente».²⁵

²¹ ANÒNIM. «En el Municipio. Sesión del día 20 de Febrero», pàg. 1 d'*El Obrero Balear*, núm. 467, Palma, 25 de febrer de 1911.

²² GABRIEL I SIRVENT, P.: *El moviment obrer a Mallorca*. Curial. Barcelona, 1973.

²³ ANÒNIM. «En el Ayuntamiento», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 134, Palma, 4 de juliol de 1903.

²⁴ ANÒNIM. «En el ayuntamiento. Sesión del día 20», pàg. 2 d'*El Obrero Balear*, núm. 142, Palma, 29 d'agost de 1903.

²⁵ EL CORRESPONSAL. «De Manacor», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 312, Palma, 5 d'octubre de 1907.

A banda de la denúncia d'aquesta situació en què viu la infància a Mallorca, hi ha una demanda explícita a les autoritats exigint diverses mesures de millora de la vida d'aquests nins i de les seves famílies, com també de facilitar que aquests puguin assistir a l'escola: «*Cantinas escolares donde se de gratuitamente una comida sana a los hijos de sus trabajadores en el tiempo que media entre la clase de la mañana y la de la tarde. Dar todos los años a esos niños ropa y calzado, un traje y un par de botas o zapatos á la entrada del invierno y otro traje y otro par de botas a la entrada del verano*».²⁶

Aquest serà un dels problemes principals dels infants de famílies obreres. El salari no permeten a aquestes quasi bé alimentar-se, per la qual cosa les despeses en roba, sabates i higiene personal seran gairebé inexistents. Els nins han d'anar a escola adequadament vestits i nets, necessitats que aquestes famílies no poden permetre's.

Preocupació pels mètodes escolars

Un altre dels temes a què ens apropem els articles de les publicacions obreristes és la seva preocupació pels mètodes escolars. Aquest interès anirà encaminat, sobretot, a ressaltar els errors de l'escola de l'època en el tracte amb els nins: maltractaments, mètodes antiquats, rigidesa escolar, etc. Un aspecte sobre el qual es farà especial incidència serà el dels maltractaments als infants a l'escola, mètode rebutjat per tots aquests col·lectius: «*Se nos asegura que el maestro de escuela del Molinar de Levante, don JUAN DANÚS, pegó con una cuerda a uno de sus alumnos de un modo tan brutal, que la abuela de dicho chico al acertar pasar por la misma calle, conoció los lastimeros ayes de azotado. Como era natural dicha mujer quiso informarse del motivo que inducía a ese maestro, o lo que sea, a obrar de modo tan desalmado [...] Procuraremos nosotros enterarnos de si se suelen repetir con mucha frecuencia tan contundentes... lecciones*».²⁷

Un altre dels objectius d'aquestes denúncies es fer arribar als treballadors de l'època un especial interès pel tipus d'ensenyament que haurien de rebre els seus fills. Aquest vindrà definit, a través de les pàgines de les publicacions, pel seu caràcter racionalista i pel seu laïcisme (tant pels socialistes, com pels republicans i els anarquistes, encara que amb matisos diferents), i pel seu enfrontament a l'ensenyament tradicional. Els nous valors s'oposaran als antics, representats per l'ensenyament religiós: «*¡Pobres criaturitas! Las he visto salir de la Casa de la Misericordia, uniformadas, en rígida formación [...] Y aquellas criaturas sometidas ya á una cruel y rígida disciplina [...] y las he seguido contemplándolas en aquella formación militar que les impedía entregarse á sus inocentes alegrías. [...] ¡Qué crueldad! Prohibir a las niñas que rían y hablen sólo para que los débiles de alma exclamen al verlas: ¡qué bien criadas están! [...] Después me las he imaginado educándose en la escuela de la Casa, obedeciendo á las voces odiosas de mando impuestas por una autoridad cuyo principio se basa en el odioso palo y no en el amor que es donde debe fundarse toda autoridad, moldeando sus sentimientos en estrechos y falsos dogmas*».²⁸

Podem comprovar, doncs, que darrere d'aquest article i altres hi ha una dura crítica als mètodes de l'escola tradicional, abanderada i sustentada per l'Església Catòlica.

²⁶ ANÒNIM. «El Partido Socialista Obrero á los trabajadores del 2o. i 3r. distritos i al pueblo en general. Programa municipal», pàg. 1-2 d'*El Obrero Balear*, núm. 151, Palma, 31 d'octubre de 1903.

²⁷ ANÒNIM. «Pedagogía Africana», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 118, Palma, 14 de març de 1903.

²⁸ ANDREU, R. «¡Pobres criaturitas!», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 385, Palma, 24 d'abril de 1909.

L'educació que promouran, en detriment de l'anterior, les organitzacions obreristes d'esquerres, serà radicalment oposada, i en aquests fragments comprovam com un dels elements característics d'aquesta serà el rebuig als maltractaments i la violència contra la infància dins les aules. Aquest és un element que s'ha de tenir en compte a l'hora d'analitzar els aspectes d'educació per a la salut que té en compte el moviment obrer de l'època.

Preocupació pels horaris escolars i les condicions climatològiques

Una altra de les preocupacions importants en relació a la higiene escolar és la dels horaris escolars. Aquests adquireixen una gran importància amb el naixement de l'higienisme escolar. Influenciat per aquest, l'obrerisme mallorquí defensarà les necessitats i els drets del nin a l'aula a l'hora d'establir els horaris escolars, reivindicant franges horàries raonables per a les tasques escolars dels infants: *«A nuestros Sres. Diputados provinciales y en especial a los que forman parte de la Comisión provincial, nos remitimos llamarles la atención, sobre un asunto de bastante importancia, como es lo de la tan tateada Banda de la Misericordia.[...] ¿por qué razón tienen tres academias diarias? Porque conste que las tienen y distribuídas en la siguiente forma: 1 hora por la mañana y en ayunas, (que esto perjudica la salud) 2 horas después de haber comido (anti-higiénico en todos conceptos) y 1 hora por la tarde, que suman 4 horas diarias, que ni hasta las bandas militares pues sus academias son de 7 cuartos de hora y después de haberse desayunado ó almorzado) lo soportarían y esto que están compuestas por hombres totalmente desarrollados ¿cómo es posible que ellos puedan soportar tantas academias siendo chicos y sin el desarrollo y edad que marcan todos los Método, Eslava, Romero, Solfeo de los solfeos y Gramática del Mtro. Caballero?»*.²⁹

Tant és així, que fins i tot a les classes al Centro Instructivo Obrero³⁰ es tindran en compte les característiques estacionals a l'hora d'intervenir en el rendiment dels alumnes. Per això, les classes d'aquest centre quedaven interrompudes durant els mesos estivals i s'iniciaven el setembre, per tal d'evitar la calor d'aquests mesos: *«La Comisión administradora de la escuela pone en conocimiento de los padres de los alumnos que concurren a ella, que el martes próximo día 1º de septiembre quedarán abiertas las clases diurnas y nocturnas que quedaron interrumpidas a causa del calor»*.³¹

Finalment, i a tall de conclusió, podem afirmar que en aquest moviment trobam una expressa preocupació pels factors que alteren el procés d'ensenyament-aprenentatge a l'escola i que contribueixen al benestar dels alumnes, heretada de l'Higienisme Escolar. Tot això serà transmès als pares a través d'articles d'aquest caràcter, exerciran una vertadera tasca educativa de caràcter informal; transmetran al col·lectiu obrer el seu ideal d'escola. Hem de dir que en aquest i els altres aspectes de preocupació per les condicions escolars només s'han trobat al·lusions al setmanari socialista *El Obrero Balear*, encara que a la resta de publicacions hi trobam articles sobre aspectes generals de l'educació.

²⁹ X. «Por humanidad», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 352, Palma, 11 de juliol de 1908.

³⁰ El Centro Instructivo Obrero de Palma es creà el 26 de març de 1897 amb l'objectiu de donar «instrucció gratuïta e ilimitada de la clase obrera y la propagación de centros análogos». Així, intentà aplicar tots els principis educatius que defensà a través de les pàgines de les publicacions periòdiques en la mesura de les seves possibilitats. *Reglamento del Centro Instructivo Obrero*. Est. Tipogràfic del Comercio. Palma, 1897. Biblioteca Bartomeu March, sig. 4o6014.

³¹ FRAU, B. «Escuela de la Federación. Centro Instructivo Obrero», pàg. 1 d'*El Obrero Balear*, núm. 357, Palma, 29 d'agost de 1908.

2.3. Epidèmies i malalties

Hem vist anteriorment que les condicions insalubres en les quals es desenvolupa quotidianament la classe treballadora fomenten l'aparició d'infeccions, malalties i brotades epidèmiques. Palma és una ciutat, recent iniciat el segle XX, en la qual hi ha encara moltes qüestions per resoldre en matèria d'higiene: el problema dels fems, els cans que deambulen sols al carrer, la inspecció d'aliments en venda com la carn i la llet, les aigües residuals,³² etc. Això, juntament amb el desconeixement general de moltes indicacions mèdiques bàsiques (no hem d'oblidar les altes taxes d'analfabetisme), fan de la població obrera de Palma (i d'altres nuclis industrialitzats) un objectiu ideal per a moltes infeccions i malalties. Aquesta situació es reflectí en moltes denúncies a les publicacions obreres: *«El Ayuntamiento, tan pronto tuvo construido el edificio del nuevo Matadero, reconcentró toda matanza en él, en beneficio de la salud pública porque en él se adoptaban todas las medidas higiénicas y sanitarias que la ciencia aconseja, y esas reses sacrificadas eran inspeccionadas por los veterinarios; hoy, pueden cantar victoria los matarifes, [...] ya pueden matar en sus casas ó bien donde les dé la gana [...] No, no es posible una vez descentralizada la matanza que haya seguridad de que las carnes que se expendan en público sean buenas, y no es posible tampoco, el que sean inspeccionadas por los inspectores. [...] Si los trabajadores se diesen exacta cuenta de la situación comprometida en que quedan expuestos, al tener que consumir carne que no conocen ni saben si es buena o mala, se levantarían unánimemente y protestarían por tales acuerdos tomados por la mayoría del municipio conservador».*

En aquest i altres articles es mostren al lector quines són les condicions favorables i per què a la aparició d'infeccions en el contacte amb aliment sense inspecció, per la qual cosa podem veure que s'intenta incidir en els hàbits alimentaris de la població obrera, explicant les causes i les conseqüències d'una determinada conducta. No podem oblidar, a part de la tasca informativa i educativa, la denúncia constant d'aquestes organitzacions a aquest aspectes: *«Según noticias, el inspector de víveres señor Mayol, no cesa en su gloriosa campaña de hacer retirar cuanto sea que se expendan en la Plaza Mayor y resulte pernicioso para la salud pública. Nosotros, que somos los primeros en ¿alabar? a los funcionarios publicos cuando desempeñan cual su cargo, estamos en el deber de ser los primeros en enviar nuestro más cíncreo aplauso al Sr. Mayol, exhortándole para que siga como hasta aquí en su noble y justa campaña».*³³

Una de les brotades epidèmiques que amb més força afectaren la població illenca i, sobretot, la de Palma, fou la tuberculosi. La tuberculosi, anomenada antigament tisi o fímia, origina diverses complicacions que han estat causa de mortalitat important abans de l'aparició dels antibiòtics. Es tracta d'una malaltia que es propaga especialment en condicions de pobresa extrema: manca d'una correcta i sana alimentació, hàbits higiènics inadequats, manca de centres especials d'aïllament dels malalts, etc.: *«Es indudable que la tuberculosis vive y se propaga ya por falta de medios para la defensa, ya también por ignorancia de aquellos procedimientos salvadores de la Higiene pública y privada: crear, pues un centro donde se faciliten por la caridad y la protección los primeros, y por el consejo oportuno los segundos».*³⁴ Podem veure que es fa necessària una tasca educativa

³² A les diferents publicacions consultades trobam contínuament al·lusions a aquestes situacions a la ciutat de Palma.

³³ ANÒNIM. «Del municipio», pàg. 2 de *La Unión Republicana*, núm. 1.083, Palma, 2 de gener de 1900.

³⁴ ANÒNIM. «La lucha antituberculosa y el dispensario», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 314, Palma, 1 de desembre de 1906.

entorn a aquest tema que eviti la ignorància de la població i que l'obrerisme és conscient d'aquesta situació: «*Saben los señores diputados cuantos casos de tuberculosis se han registrado en la Casa de la Misericordia desde hace 16 años? [...] Pues tómense la molestia de pasar los ojos por el libro de registro de aquel establecimiento y se convencerán, de que todos los casos (ó casi todos) de tuberculosis que han ocurrido en aquel establecimiento benéfico han sido producidos por los instrumentos, pues todos eran músicos*».³⁵

Als articles trobats podem observar que existeix una plena consciència del fet que un millor coneixement de les mesures preventives ajudaria a evitar la propagació d'aquesta malaltia. Per això es procurarà utilitzar les publicacions com un mitjà de transmissió i d'instrucció en temes de salut, duent a terme una funció preventiva de la qual no coneixem el seu abast real: «*Los obreros que se estiman deben combatir el alcohol por ser una de las peores plagas. El alcohol no solo deshonra, produce querellas, guerras enemistadas, crímenes, locuras, sino que embrutece y es uno de los mayores factores de la tuberculosis y de la degeneración humana. Ciertamente que la tuberculosis tiene otros generadores; la miseria, la suciedad, las malas habitaciones, el tabaco, el exceso de trabajo, las condiciones antihigiénicas del mismo y de los talleres, etc., pero la principal, es el alcohol. [...] Obreros, si en algo os estimáis despreciad el alcohol, porque no solo embrutece, engendra querellas, produce crímenes, crea la miseria, lleva a la pérdida de la razón, inutiliza para la lucha emancipadora, sino que degenera la especie, crea enfermedades o sobre todo la terrible tuberculosis*».³⁶ En aquesta cita ja podem veure al·lusions en contra de l'alcohol. Aquestes són el més abundant del que trobam sobre temes de salut a les publicacions obreres.

Altres malalties que es donaren a la ciutat de Palma als inicis del segle XX, i contra les quals lluitaren les associacions obreres, foren la verola «*Los estragos de la viruela son horribles, y para evitarlos, siempre recurrimos todos a la vacunación; más no todos saben quien fue el descubridor de ese secreto que tantos beneficios ha reportado a la humanidad, y que nosotros colocamos hoy al frente de nuestra sección para que se descubran ante su nombre*».³⁷, la bronquitis aguda, les diarrees, la meningitis, el xarampió i el grip, malalties contra les quals es publicaven aquestes recomanacions de vacunació.

2.4. L'alcohol i el joc

Els col·lectius obrers, en la seva tasca d'intentar millorar la salut i els hàbits higiènics de la classe obrera, trobaran en els articles que recomanen no assistir a la taverna, no consumir alcohol o jugar, els millors aliats contra aquests insalubres costums del proletariat de l'època: «*es lamentable que el trabajador emplee en bebidas alcohólicas lo que debiera emplear en periódicos, en libros y en folletos que le enseñasen las causas de su explotación y los medios de que puede disponer para librarse de ella. Es menester que el obrero lea, y que los libros de las pequeñas bibliotecas de los centros obreros no se apolillen en los estantes*».³⁸

³⁵ X. «Por humanidad», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 352, Palma, 11 de juliol de 1908.

³⁶ ANÒNIM (DE «¡GERMINAL!»). «Guerra al alcohol», pàg. 3 d'*El Rayo*, núm. 32, 4 de gener de 1913.

³⁷ MARIA MARÍN. «Sección científica. ¿Quo vadis?», pàg. 3-4 de *La Voz del Pueblo*, núm. 111, 9 d'octubre de 1915.

³⁸ VERDES MONTENEGRO, J. «Conferencia Importante», pàg. 2 d'*El Obrero Balear*, núm. 61, Palma, 1 de febrer de 1902.

En el seu lloc, sempre recomanarà a la classe obrera que ocupi el temps en la instrucció. Aquest és un aspecte que cal destacar. La instrucció representa un dels elements essencials per a la conscienciació, i les organitzacions obreres seran conscients que el joc a les tavernes és un dels seus enemics principals: *«Pero tened en cuenta que para instruiros y emprender el camino progresivo es preciso e indispensable que abandonéis el tapete verde [...] que en vez de sentaros en la mesa de juego os sentéis en la de lectura»*.³⁹

Però no serà aquest el motiu principal pel qual es faran aquestes recomanacions. Més que advocar per la instrucció, és important veure com, coneixent les conseqüències per a la salut del consum indiscriminat d'aquest, aquestes organitzacions pretenen una tasca de conscienciació i d'educació per a la salut, fomentant l'adquisició d'hàbits saludables: *«Los efectos del alcohol son violentos en la especie canina, porque no está acostumbrada a la bebida. En la especie humana, aunque aclimatada mediante largos abusos, el resultado se deja sentir de un modo terrible. Las poblaciones entregadas al alcoholismo producen muchos niños, pero débiles, raquíticos y tuberculosos. ¿No convendría mostrar a los borrachos, para curarlos por el espanto, lo que el alcohol hace en los perros?»*.⁴⁰

Partint dels fragments trobats, es fa evident la preocupació pels hàbits de la classe obrera i una clara intenció de provocar un canvi d'actituds i de costums a través d'una instrucció apropiada: *«Cuando el trabajador lee y medite, cuando el trabajador pueda moverse desembarazadamente, apartará con horror los ojos de la taberna, que consume quizá sus mejores horas, y las dedicará a educar a la familia, a estudiar el libro, a mejorar su situación»*.⁴¹

3. Altres iniciatives d'educació per a la salut: les conferències

D'altra banda, a part dels articles, a les publicacions obreres podem recollir tot un seguit d'esdeveniments promoguts per les associacions obreres per transmetre a les classes treballadores la importància de cuidar aspectes determinats en relació a la higiene personal, i a la salut de la família. En aquest camp hem de destacar iniciatives de caràcter no formal com les conferències: *«De suma conveniencia para todos nosotros es que los trabajadores tomemos con interés estos actos y acudamos a ellos en gran número, puesto que son enteramente gratuitos y resultan en beneficio nuestro, ya que, al ensanchar el círculo de nuestros conocimientos i elevar nuestra cultura general»*.⁴²

El moviment obrer, tant socialista, com republicà i anarquista, considerarà les conferències com un mitjà útil per a la instrucció de la classe obrera. En aquestes conferències els treballadors es reunien i tenien l'oportunitat de formar-se una opinió sobre els temes més diversos, alhora que rebien una instrucció en temes polítics, ideològics, filosòfics, mèdics, etc. Algunes d'aquestes eren transcrites a les publicacions periòdiques per al coneixement de tots els qui no hi havien pogut assistir, i alhora eren anunciades les següents per augmentar-ne l'assistència: *«Continúa la serie de conferencias que se vienen*

³⁹ UN IGNORANTE. «Instruyámonos», pàg. 2-3 d'*El Obrero Balear*, núm. 188, Palma, 25 de juny de 1904.

⁴⁰ ANÒNIM. «Las modas bárbaras», pàg. 4 d'*El Rayo*, núm. 9, Palma, 27 de juliol de 1912.

⁴¹ JOAQUÍN COSTA, pàg. 3 de *La Voz del Pueblo*, núm. 68, 26 de novembre de 1914.

⁴² CRESPI, S. «Conferencias de divulgación científica», pàg. 1-2 d'*El Obrero Balear*, núm. 309, Palma, 27 d'octubre de 1906.

dando todos los domingos á las 8 de la noche. Aprovechen los trabajadores esta ocasión, toda vez que se trata de su propia instrucción». ⁴³ Algunes d'aquestes conferències, importants mitjans de caràcter no formal, tractaren de temes relacionats amb l'adquisició d'hàbits saludables i amb els darrer avenços mèdics i científics per a la informació i instrucció dels obrers: «Se dará en el "Círculo Liberal" el próximo domingo día 2 de febrero a las seis de la tarde, estará a cargo del Dr. Don Miguel Ferrando y versará sobre el tema "Higiene del Oído"». ⁴⁴

Les conferències sobre aquest camp eren molt variades. Alguns dels temes tractats foren:

- **Hàbits higiènics i sanitaris:** conferències en les quals metges i experts fan recomanacions al treballador sobre hàbits saludables en la seva higiene personal: «Muy instructivas van siendo las conferencias populares que se dan en los salones del "Círculo Liberal". En la primera que dio el Sr. Torres sobre "Higiene en la boca" demostró la necesidad que tiene el individuo de atender a la limpieza de la cavidad bucal para prevenirse contra cierto número de enfermedades». ⁴⁵

Aquest tipus de conferències pretén difondre els progressos científics i mèdics entre el col·lectiu per tal de variar els seus costums, que té moltes mancances en aquest aspecte degut, en part, a la seva manca de formació i instrucció.

- **Coneixements mèdics i científics:** aquest tipus de xerrades van dirigides a elevar el nivell cultural de l'obrer, a fomentant l'adquisició de certs coneixements mèdics i científics d'interès: «Ante mayor concurrencia [...] la segunda de las conferencias sobre Anatomía y Fisiología del Sistema Nervioso. Nos felicitamos de ello, por representar esto un avance en la cultura popular de Palma, y ser una demostración de que la clase obrera de ambos sexos, comienza a preocuparse de su instrucción». ⁴⁶

- **Malalties i infeccions. Prevenció i tractament:** en aquestes es tracten, principalment, problemes mèdics que afecten a la població, com la tuberculosi, i les seves mides de prevenció, etc.: «El domingo último pasado, nuestro correligionario Bisbal dio su anunciada conferencia sobre el tema "La tisis y el régimen capitalista"». ⁴⁷

- **Les condicions de vida a ciutat:** «La desarrollada el día 3 del corriente estuvo á cargo de D. Bernardo Calvet, y versó sobre el tema: "Consideraciones acerca del abastecimiento de agua". [...] entró en materia haciendo notar que en la actualidad nuestra capital cuenta con un abastecimiento de aguas mas deficiente que después de la conquista por Jaime I, puesto que en aquel entonces los habitantes eran menos y no se empleaba tanta en el riego de la huerta. Refirió el modo como aquí se suple la falta de agua y las malas condiciones higiénicas en que se verifica la recogida y almacenaje en las cisternas que por burla, dijo, se llaman fuentes». ⁴⁸

⁴³ ANÒNIM. «Conferencias en el Centro Obrero», pàg. 4 d'*El Obrero Balear*, núm. 280, Palma, 31 de març de 1906.

⁴⁴ ANÒNIM. «Conferencia», pàg. 4 d'*El Obrero Balear*, núm. 329, Palma, 1 de febrer de 1908.

⁴⁵ CRESPI, S. «Conferencias de divulgación científica», pàg. 1-2 d'*El Obrero Balear*, núm. 310, Palma, 3 de novembre de 1906

⁴⁶ CRESPI, S.: «Conferencias de divulgación científica», pàg. 1-2 d'*El Obrero Balear*, núm. 322, Palma, 26 de gener de 1907

⁴⁷ ANÒNIM. «En el Centro Obrero», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 273, Palma, 17 de febrer de 1906

⁴⁸ CRESPI, S. «Conferencias de vulgarización científica. XX.», pàg. 1-2 d'*El Obrero Balear*, núm. 318, Palma, 16 de novembre de 1907.

Les condicions laborals, fent arribar a aquest sector social una certa preocupació per l'estat dels seus llocs de treball, per la prevenció de riscos laborals, etc., i les reivindicacions d'aquests moviments demanant la millora d'aquestes condicions: «*El lunes próximo disertará sobre el tema “La higiene en los talleres” el ilustrado médico don Enrique Cervera*». ⁴⁹

Aquestes conferències eren iniciades per moltes societats de resistència i associacions, conformant-se fins i tot cicles de conferències al voltant d'algunes temàtiques, i eren celebrades, normalment, als locals de les associacions, sovint la Federació de Societats Obreres.

4. Conclusions

Des del seu naixement, les idees de l'higienisme sorgit en els segles XVIII i XIX foren acollides pel moviment obrer, nascut de les dures condicions de treball en les quals havia de treballar el proletariat⁵⁰ després de la industrialització dels països occidentals. En aquestes idees, aquest moviment veu plasmades la majoria de les seves necessitats.

La millora de les condicions de treball i de vida de les classes treballadores illenques fou sempre una de les principals preocupacions de les organitzacions del moviment obrer mallorquí. La causa d'aquesta preocupació l'hem de cercar en les difícils i insalubres condicions de vida i de treball del col·lectiu obrer mallorquí en aquesta època, exposat a tot tipus de malalties i infeccions, a llargues jornades de treball en locals insalubres, a la impossibilitat de mantenir una dieta prou sana, etc. Aquesta problemàtica és originada per les condicions econòmiques i socials en què viu el proletariat a l'època: impossibilitat d'accés a determinats aliments, a l'aigua corrent, a una educació sanitària correcta, a uns hàbits higiènics saludables, etc. Podem afirmar, doncs, que tant els dèficits econòmics com els culturals i educatius són unes de les raons dels alts índexs d'insalubritat i mortalitat de l'època.

Per tot això és interessant veure com aquest tipus d'associacions, recollint el malestar de la classe treballadora i les idees sorgides de l'higienisme, inicien una important tasca informativa i educativa, que té com a objectius:

- Fer adquirir a la classe obrera mallorquina nous hàbits higiènics.
- Fer comprendre a aquesta la importància de mantenir aquests hàbits, com també transmetre aquests a la seva descendència.
- Mostrar la relació existent entre hàbits higiènics i alimentaris i salut.
- Transmetre nocions bàsiques de medicina preventiva.

Aquesta tasca instructiva de caràcter informal fou canalitzada a través de les publicacions obreres, principal mitjà de propaganda d'aquestes associacions. Sovint, la premsa obrera publicava articles que intentaven complir els objectius dels quals parlàvem abans, ja a partir de la informació, ja del consell i la recomanació.

⁴⁹ ANÒNIM. «Centro obrero», pàg. 3 d'*El Obrero Balear*, núm. 119, Palma, 21 de març de 1903.

⁵⁰ Vegeu: OLIVER JAUME, J. *L'Higienisme escolar a Mallorca. Aportacions a la sistematització del seu estudi (1880-1936)*. Biblioteca d'Educadors Balears. Palma, 1992.

Encara que no coneixem el vertader abast i la influència de la premsa obrera sobre les masses treballadores, és important analitzar aquesta intencionalitat educativa a les seves pàgines, per tal de fomentar un canvi d'actituds i, finalment, una millora en les condicions de vida i de treball del proletariat illenc.